

Testamentu elementy myśli hellenistycznej. Porównywanie tych samych wydarzeń zbawczych widzianych oczami różnych pokoleń hagiografów pozwala śledzić rozwój myśli biblijnej, zgodnie z Bożą pedagogią przekazującą stopniowo człowiekowi prawdy objawione, stosownie do jego możliwości precepcyjnych. Wiele wątków z Księgi Wyjścia zostało podjętych w Nowym Testamencie, dlatego ich reinterpretacja na etapie pośrednim ukazany poprzez Księgę Mądrości, jest również bardzo interesująca dla teologów biblijnych Nowego Testamentu.

Drugie wydanie w stosunku do pierwszego zawiera uaktualnienie danych — uzupełnienie bibliografii o prace wydane w czasie między przygotowaniem kolejnych edycji. Rozprawa ks. Bogdana Poniżego jest cennym wkładem w stan polskiej bibliistyki — egzegezy i teologii biblijnej Starego Testamentu. Sądzę, że spotka się z zainteresowaniem nie tylko wąskiego grona specjalistów, ale także wielu młodych teologów, którym przekaże zarówno wiedzę na określony temat jak i właściwą metodę pracy nad Pismem Świętym.

Kraków-Tyniec

O. TOMASZ MARIA DĄBEK OSB

KS. WALDEMAR CHROSTOWSKI, *Prorok wobec dziejów*. Interpretacje dziejów Izraela w Księdze Ezechiela 16,20 i 23 oraz ich reinterpretacja w Septuagincie, ATK, Warszawa 1991, ss. 268.

Ks. W. Chrostowski, wykładowca egzegezy i teologii ST w ATK w Warszawie, zajął się interpretacją dziejów Izraela przez proroka Ezechiela oraz reinterpretacjami myśli proroka, jakie zostały dokonane zarówno w Biblii hebrajskiej, jak i greckiej (Septuaginta). Stąd podział pracy na dwie części. Część I obejmuje Ezechielową interpretację dziejów Izraela; zostały poruszone takie kwestie, jak: kanoniczna postać tekstu Ez 16.20.23 (w podtytule pracy z powodu zapisu może dojść do nieporozumienia: chodzi tu o trzy rozdziały Ez) oraz tło krytyczno-literackie i tradycje historyczne tychże rozdziałów. „Jako model dziejów Izraela posłużyły Ezechielowi odpowiednio usystematyzowane epizody wyjścia z Egiptu” (s. 116). W części II Autor przedstawił najwcześniejsze relikty prorockiej wizji dziejów Narodu Wybranego. I tak najpierw w kanonicznej Księdze Ezechiela: w skład tej Księgi weszły wyrocznie prorockie razem z ich ówczesną interpretacją. Czytając zatem kanonicznego Ez, spotykamy nie tylko autentyczny przekaz proroka, ale także jego odczytanie i rozumienie przez współczesnych. Ale dopiero w Septuagincie nastąpiła radykalna relektura orędzia prorockiego. Zaslugą Autora jest to, że po raz pierwszy w naszej literaturze biblistycznej zajął się dokładnie tym zagadnieniem.

Praca Ch., będąca zmienioną wersją jego rozprawy doktorskiej (ATK, 1986), zaopatrzona w bogatą bibliografię i w indeks cytatów biblijnych, bardzo starannie i estetycznie wydana, jest najważniejszym monograficznym ujęciem orędzia proroka Ezechiela w polskiej literaturze egzegetycznej.

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

KAZIMIERZ MICHAŁOWSKI, *Opera minima*, tom I. Polska Akademia Nauk, Zakład Archeologii Śródziemnomorskiej, PWN, Warszawa 1990, ss. 891.

Profesor Kazimierz Michałowski (1901—1981) był światowej sławy polskim archeologiem śródziemnomorskim. Opasły tom *Opera minima* zawiera mniejsze publikacje naukowe Profesora ogłaszane w różnych periodykach na przestrzeni 50 lat. Pomysł przygotowania tej edycji powstał w związku z 80-leciem urodzin M., sam jubilat już nie doczekał tej publikacji, ale otrzymaliśmy cenny tom dla historii polskiej archeologii. „*Opera minima* — pisze współpracownica Profesora i redaktor naukowy tomu prof. Maria L. Bernhard — to dla polskich archeologów vademecum, od którego nie wolno im od-

stąpić”. Michałowski opracował w 1936 r. dla Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie projekt organizacji badań archeologicznych Bliskiego Wschodu, gdzie jest również mowa o możliwości prowadzenia wykopalisk w Palestynie. „Współdział Polski w wykopaliskach byłby tam mile widziany i Department (chodzi o Department of Antiquities przy Wysokim Komisarzu brytyjskim — J.Ch.) gotów jest przyznać np. Uniwersytetowi Józefa Piłsudskiego każdą wolną koncesję wykopaliskową. Koszt kampanii wykopaliskowej byłby jednak znacznie wyższy niż w Egipcie” (s. 264). „W zakończeniu należy zwrócić uwagę na łatwość komunikacji, jaka istnieje obecnie pomiędzy Polską a Bliskim Wschodem, dzięki regularnym rejsom naszych okrętów Linii Palestyńskiej z Konstancy do Haify oraz samolotami Polskich Linii Lotniczych Lot z Warszawy do Salonik z połączeniem lotniczym do Aten, Kairu i Bejrutu. Wyjątkowa sprawność i znaczenie propagandowe polskich samolotów na Wschodzie zasługuje na specjalne podkreślenie” (s. 265). Tak się sprawa przedstawiała przed półwieczem!

Nie dane było Profesorowi prowadzić wykopalisk w Ziemi Świętej. W swoich *Wspomnieniach* (PIW, Warszawa 1986) ciepło pisze o swojej jedynej wizycie w Palestynie: „Wykupywało się bilet kolejowy z Kairu do Jerozolimy, przekraczając Kanał Sueski w miejscowości El Kantara. W Hajfie zaś wagon doczepiony był do lokalnego pociągu do Jerozolimy. Tam na dworcu spotkały mnie dwie siostry zakonne, które zarządzały Domem Polskim, leżącym po arabskiej stronie miasta, niedaleko Bramy Damasceńskiej (chodzi o Stary Dom Polski — J.Ch.). Tydzień spędzony w tym Domu należał do najmiłszych w mojej długiej peregrynacji archeologicznej. Niesłychanie malowniczo położenie budowli, przepiękny widok z okna na rozległą dolinę za murami miasta, koncentracja historycznych miejsc zabytkowych, owianych tradycją Starego i Nowego Testamentu, do tego przemiła atmosfera prawdziwej polskości, za którą byłem już trochę stęskniony, pozostawiły niezatarte wspomnienia. Nigdy potem już tam nie wróciłem. Kiedy powstało samodzielne państwo Izrael, moje prace badawcze w krajach arabskich stwarzały wielkie trudności, z którymi borykając się, wolałem nie podejmować ryzyka ponownego odwiedzenia Palestyny” (s. 142 n).

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

KS. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgika fundamentalna*. T. I, Wyd. Pallottinum, Poznań 1989, ss. 184.

W wydawnictwie „Pallottinum” w Poznaniu, ukazał się pierwszy z czterech tomów dzieła *Liturgika* autorstwa ks. prof. Bogusława Nadolskiego pt.: *Liturgika fundamentalna*. Książka ta jawi nam się jako systematyczne studium zagadnień związanych z liturgiką fundamentalną. Według zapowiedzi Autora, zamieszczonej w Słowie wstępnym, kolejne tomy będą miały następujące tytuły: *Liturgia i czas*; *Sakramenty* oraz *Eucharystia*. Bez wątplenia można stwierdzić, że ks. prof. B. Nadolski, długoletni wykładowca w ATK w Warszawie oraz w Seminarium Towarzystwa Chrystusowego w Poznaniu, z wielkim wyczuciem traktuje tu całą problematykę liturgiczną. Owszem, widzi ją także w perspektywie pastoralnej. Materiał jest w sposób kompetentny, naukowo udokumentowany i jasno wskazuje na Liturgię jako na „culmen et fors” całego chrześcijańskiego życia. Ks. B. Nadolski nie opiera się w swojej książce jedynie na własnych przemyśleniach i poszukiwaniach, jak wspomnieliśmy wyżej. Najczęściej cytuje dzieła i prace takich fachowców z dziedziny liturgii, jak: A.G. Martimort, M. Righetti, J.A. Jungmann, C. Vagaggini, H. Dalmals, A. Adam, B. Neunheuser, A. Triacca, H. Schmidt czy autorów polskich jak: W. Schenk, L. Szafrński, S. Czerwik, Fr. Błachnicki, T. Sinka i innych.

Wydaje się, że książka ks. B. Nadolskiego *Liturgika fundamentalna* jest bardzo ważnym przedsięwzięciem zważywszy, że nie jest to praca zbiorowa, lecz ma to być czterotomowe dzieło jednego autora.